

Субанбекова А.

А.ТОКОМБАЕВДИН «КАНДУУ ЖЫЛДАР» РОМАНЫНДАГЫ ТАРЫХЫЙ ЧЫНДЫК ЖАНА КӨРКӨМ ЧЫНДЫК

Субанбекова А.

ИСТОРИЧЕСКАЯ И ХУДОЖЕСТВЕННАЯ РЕАЛЬНОСТЬ В РОМАНЕ А.ТОКОМБАЕВА В РОМАНЕ «КРОВАВЫЕ ГОДЫ»

A. Subanbekova

HISTORICAL AND ARTISTIC REALITIES IN A. TOKOMBAEV'S NOVEL "BLOODY YEARS"

УДК:8.01-1

Макалада ыр түрүндөгү роман жанрынын кыргыз адабиятындагы пайда болушу, өнүгүшү сыяктуу маселелер каралып өтүлөт. А.Токомбаевдин ыр менен жазылган «Кандуу жылдар» романындагы тарыхый чындык жана көркөм чындыктын айкалышы чечмеленет. 1916-жылдагы улуттук-боштондук көтөрүлүш тууралуу тарыхый чындыкты көркөм чагылдыруудагы автордун чеберчилиги, изденүүсү жана табылгалары талдоого алынат. Чыгарманын образдар системасы, сюжеттик-композициялык өзгөчөлүгүнө баа берилет.

Негизги сөздөр: роман, поэзия, көркөм чындык, тарыхый чындык, көркөм-идеялык, чеберчилик, изденүү.

В статье рассматриваются вопросы о появлении и развитии жанра романа в стихах в кыргызской литературе. В стихотворном романе А.Токомбаева «Кровавые годы» разбираются сочетание исторической и художественной реальностей. Анализируется мастерство автора, поиск и находки в описании событий народно-освободительного восстания в 1916 г. Оцениваются системы образов, композиционно-сюжетная особенность произведения.

Ключевые слова: роман, поэзия, художественная реальность, художественное и идейное мастерство, поиск.

In the article I investigate a question on the appearance of poetry novels genre in Kyrgyz Literature & its development. There is an explanation of the combination of historical truth & artistic reality in A. Tokombaev's novel "Bloody years". Analyze the author's mastery in description of the real events of nation liberate uprising in 1916 and researches and discoveries. A mark for the system of character and feature of compositional plot's given.

Key words: novel, poetry, artistic reality, artistic idea mastery, research.

Кыргыз элинин тарыхындагы кайгылуу учурларды баяндаган көркөм чыгармалар көп эле жаралды. Мына ошондой улуттун башына күн түшүп трагедияга кабылган учурлардын бири 1916-жылдагы улуттук-боштондук кыймыл болуп саналат. Тарыхта «Үркүн» деген аталыш менен белгилүү болуп, көп жылдар бою так, адилет баасын албай келген бул чоң трагедиялуу тарых кыргыз адабиятында кенен чагылдырылып, көркөм сөз аркылуу берилди. Улуттун нукура кызыкчылыктарына, тарыхына байланыштуу маселелер ачык айтылбай келген советтик мезгилде бул улуу трагедиянын адабиятта чагылдырылышын акын-жазуучулардын жүрөгүнө батып, сезимине терең изин калтырган күчтүү таасирленүүдөн улам болгондугун белгилеп кетүү жөндүү.

Көркөм сүрөткерлердин көпчүлүгү (алардын ичинде алгачкы кыргыз интеллигенциясынын өкүлдөрү) 1916-жылдагы окуяларга катышып, бардык оомал-төкмөл, кайгылуу күндөрдү өз баштарынан өткөргөндүктөн улам бул темага кайрылбай коё алышмак эмес. Бул ички муктаждыктан, тынчтык бербеген ички уйгу-туйгудан улам келип чыккан. Алсак, Аалы Токомбаевдин «Күндүн чыгышы» деп аталган драмасында жана «Жараланган жүрөк» повестинде, Мукай Элебаевдин «Узак жол» автобиографиялык романында, Жусуп Турусбековдун «Ажал ордуна» драмасында, 1916-жылдагы окуялар «Кандуу жылдардагыдай» эле трагедиялуу сүрөттөлгөн. Жыйынтыктап айтканда 1916-жылдагы улуттук-боштондук көтөрүлүштүн искусство чыгармаларында чагылдырылышы өзүнчө изилдөөгө татыктуу тема болуп калды. Мына ушул көркөм объект болуп калган окуялардын түпкү себеби жана табиятына бир аз кайрылып өтсөк.

1914-ж. башталган дүйнөлүк биринчи согуш өзүнө бир топ өлкөлөрдү камтыган. Согушка Россиянын катышуусу, ансыз деле эзилип, кыйналып турган колониялык элдин башына түшкөн мүшкүл болгон. Кыргыздар да жалпы элге түшкөн кыйынчылыктан четте калбастан согушка акча, кийим-кече, атчан аскерлер үчүн кыргыз жылкыларын жөнөтүп турган. 1916-ж. 25-июнундагы Падышанын Түркстандын элдеринен аскердик курактагы (19дан 43кө чейинки) эркектерди согуштук коргонуу жумуштарына алуу жөнүндөгү указы, ансыз да падышачылыктын эзүү-сүнө, кемсинтүүлөрүнө, жеринен ажырагандыгына аран чыдаган элди биротоло дүрбөткөн.

Көтөрүлүштүн негизги себептеринин бири орус дыйкандарынын көп санда көчүп келүүсү жана аларды отурукташтырууда кыргыздарга карата зомбулуктун күчөшү болгон. Кыргызстандын түндүгүндөгү көтөрүлүш Түркстандын башка чөлкөмдөрүндөгү толкундоолордон айырмаланып, өтө курч мүнөздө болгон. Бул жакта элдик кыймыл мыкты куралданган падыша аскерлери менен куралдуу кагылышуу деңгээлинде өткөн. Көтөрүлүшкө кыргыз эли менен катар бул аймакта жашаган башка элдердин көпчүлүгү казактар, уйгурлар, дунгандар ж.б. катышкан. Айры, чалгы, найза, кылыч, союл, барданке, бараң, бир аз мылтык менен куралданып, чаржайыт көтөрүлгөн элди басып коюш, падыша аскерлери үчүн анчалык кыйынчылыкка турган эмес. Кыргызстандын ар кайсы чөлкөмүндө чыккан көтөрүлүштөрдү мыкты ку-

ралданып, согуш тактикасына үйрөнгөн казак-орустар өтө канкордук менен жазалап, кыйратып турган. Августтун аягында Пржевальскиден анча алыс эмес жерде көтөрүлүшчүлөр менен жазалоочулардын ортосунда акыркы ири салгылашуу болгон.[1]

Кыргыз адабиятынын негиз салуучуларынын бири, таланттуу акын А.Токомбаевдин орошон талантынан жаралган мыкты чыгармалар кыргыз адабиятын байытып, идеялык-көркөмдүк жактан тереңдетип турган чыгармалардан. Акындын “Жараланган жүрөк”, “Кандуу жылдар”, “Күүнүн сыры”, “Күндүн чыгышы”, “Мезгил учат”, “Акай мерген”, “Бакыт издеген индус” ж.б. көптөгөн мыкты көркөм туундуларынан башка адабияттагы зор жетишкендиги “Кандуу жылдар” (жаңы редакциясынан кийинки аты “Таң алдында”) деп аталган ыр менен жазылган роман болду.

Аалы Токомбаевдин “Кандуу жылдар” романы 1935-1947-жылдар арасында төрт жолу өзүнчө китеп болуп чыгып, төрт жолу тең сатыктан алынган. “Кандуу жылдар” романы кийин “Таң алдында” деген ат менен чыгат. Роман 1967-жылы Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлык менен бааланат. Кыргыз Эл жазуучусу Асанбек Стамов эгемендиктин жел аргысы менен кайра басылып чыккан «Кандуу жылдардын» кириш сөзүн «Улуу трагедия – улуу чындык» деп атап бир топ ойлорун бөлүшкөн эле. Анда “Таң алдында” романын “1916-жылдын портретин ачкан тарыхый көркөм летопись” деп атап, чыгарма жарык көргөндөн кийин саясий-идеологиялык кысымга алынып, тыюу салынган учурларына токтолот. Мындан тышкары автордун чыгармасы үчүн катуу айыптоолорго кабылгандыгын белгилеп өтөт. Чындыгында чыгармада тарыхый чындык абдан курч, трагедия аркылуу сүрөттөлгөн. Анын айрым саптарын окуп отуруп, чыгарма идеологиялык басым, цензура күчөп турган мезгилде кантип жарыяланып кеткендигине ишенбей кетесиң. Автор да аргасыздан «Кандуу жылдарды» оңдоп-түзөп, өзгөртүүлөрдү киргизип, «Таң алдында» деген ат менен жарыялаган эле. Бул тууралуу жазуучу А.Стамовдун дагы бир пикирине токтоло кетүү жөндүү. «Чыгарманын оңдолуп, саясатка туураланган соң алтымышынчы жылдардын аяк ченинде жарык көргөн «Таң алдында» деген вариантын окугам. «Таң алдында» үчүн Аалыке учурунда Токтогул атындагы сыйлыкты алган. Бирок «Кандуу жылдар» менен «Таң алдынданы» салыштырып болбойт. Элестүүрөөк айтканда «Таң алдында» «Кандуу жылдардын» көлөкөсү гана. «Кандуу жылдарды» мен 1916-жылдын так, таасын портретин ачкан тарыхый-көркөм летопись деп атаар элем» [2,7].

Жазуучу А.Стамов эле эмес кыргыз адабияттаануусунда А.Токомбаевдин булл чыгармасын тарыхый жанрда ыр менен жазылган роман деп изилденип келүүдө. Ал эми окумуштуу Садык Алахан башка ойлордон айырмаланган оюн төмөнкүчө бөлүшөт: «Чынында тарыхый роман болушу үчүн өз эрежелери бар жана чыгарма ошол

эрежелерге жооп бериши керек. Мисалы, Дмитрий Фурмановдун “Чапаев” жана Александр Фадеевдин “Молодая гвардия” романдарын тарыхый роман дебейбиз. Адабият теориясына ылайык, тарыхый роман болуш үчүн, биринчиден чыгармада тарыхый окуялар болушу керек. Экинчиден, тарыхый личносттор болушу зарыл. Анан ойдон чыгарылган каармандар болушу керек. “Чапаев” менен “Молодая гвардия” ушул шарттарга жооп берет. Эки чыгармада тең тарыхый окуялар сүрөттөлөт, тарыхый личносттор бар, ойдон чыгарылган көркөм сюжет бар. Бирок алар Алексей Толстойдун “Петр I” романы же Төлөгөн Касымбековдун “Сынган кылычындай” тарыхый роман эмес. Себеби, Фурманов Д. менен А. Фадеевдин романдарында тарыхый романдын эң башкы принциби кармалган эмес. Тарыхый роман болуш үчүн автор менен романга объект болгон окуянын мезгилдик дистанциясы болуш керек. Бул нерсе “Чапаев” менен “Молодая гвардияда” жок. Ошон үчүн, орустар айткандай, бул романдар: “О времени и о себе”. Же өз мезгили жана өздөрү жөнүндө жазылган гана чыгарма болуп эсептелет. Аалы Токомбаевдин романын дагы дал ошондой кабыл алышыбыз керек. Чыгармада тарыхый окуя, тарыхый личность болсо эле аны тарыхый роман дей берсек, анда көптөгөн романдар эрежеге туура келбей калат. Бирок биз аларды тарыхый роман, тарыхый драма дебейбиз. Алар элдик турмуш, элдик кайгы-капа, элдик кыргын жеткиликтүү сүрөттөлгөн чыгарма, бирок тарыхый чыгарма эмес» [3].

А.Токомбаевдин аталган чыгармасынын жанрдык өзгөчөлүгү тууралуу кенен иликтөөнүн негизинде сөз кылуу зарылдыгы бар. Автордун бул чыгармасы кенен изилденгендей көрүнгөнү менен сөз «Таң алдында» тууралуу гана жүрүп, ал эми «Кандуу жылдар» тууралуу изилдөөгө мүмкүн эмес эле. Анткени чыгарманын өзү эгемендик жылдарында гана кайра басылып чыкпадыбы. Акындын 1916-жылдагы тарыхый окуяларды көркөм интерпретациялашына анын өз көзү менен көрүп, өз башынан өткөргөн трагедиялуу көз ирмемдер түрткү берген. Анын айтпай коюуга болбогон чындыгын төмөнкү саптары далилдеп турат:

Түшүмдөй бир мунуң күндү элестетем,

Ал элес жаш жүрөккө баткан бекем.

Жүрөктүн ошол баткан тагын алып,

Ар кимдин жүрөгүнө сүртүп кетем – дейт акын.

[4, 13]

«Кандуу жылдар» («Таң алдында») акындын чыгармачылыгын туу чокусу экендигин белгиленип келүүдө, бирок бул чыгарма – ыр менен жазылган роман жеке эле акындын чыгармачылыгындагы эле эмес, жалпы кыргыз адабиятындагы өзгөчө бир окуя, өзгөчө көркөм туунду. Кыргыз тарыхындагы улуттук масштабдагы трагедияны акын өтө күчтүү эмоция, ички чыңалуу аркылуу сүрөттөгөнүн төмөнкү саптарынан көрүүгө болот:

Териси катып, сөөгүнө

Ачкадан элим өлгөнүн

Ак шишик болуп темселип
Ачкалар араң көмгөнүн
Көмүлбөй, ит жеп калганын
Өз көзүм менен көргөмүн [5,18]

Чыгармада кайгылуу реалдуу чындыкты чагылдыруу андан ары күчөп отуруп, өтө курч психологиялык-эмоционалдык чыңалууга чейин жетет.

Дөбөттөй болуп абалап,
Калганын кырды сабалап.
Жыланды урган эмедей,
Кулактар кирди, камалап.
Көздөрү кирип, олоюп,
Мурундар чыгып, короюп.
Кыйналган малдай темселеп,
Жыгылды эрлер сороюп
Айрылар кирип жүрөккө
Солуктайт араң кур өпкө,
Кай бири быт-чыт, бет, баш жок,
Шылынган темир күрөккө [6,114].

Чыгармадагы бул саптар «Туткундар» деп аталган бөлүмдө берилген. Тарыхый окуянын кантип башталганын, анын ички себептерин кеңири баяндап келип, элдин арасындагы биригүү, нааразычылык манайды ачып берет. Падышалык Орусиянын аскерлери менен карапайым кыргыздардын бет келип, согушу, Боом капчыгайындагы адам чыдагыс кыргын масштабдуу сүрөттөлгөн. Кыргыздардын аёсуз жазаланышы, кызыл кыргын, кара сүргүн, элдин Кытай тарапты көздөп сүрүлүшү, ал жердеги адам чыдагыс азаптуу күн көрүү, кайра өз жерине кайтып келүү көркөм баяндалган.

Жазуучу Сейит Жетимишев акындын аталган чыгармасы тууралуу төмөнкүчө оюн айтат: «Аалы-

кени, Аалыке кылып кызыл аскадай зыңкайтып кармап турган чыгармасы – ыр менен жазылган роман “Кандуу жылдар”. Бул роман гонорар алам деп – сыйлык, наам алам деп жазылган чыгарма эмес. Өмүрдө бир айтылып, бир жазылып калчу жандын табышмактуу күүсү. Кыргыздардын 1916-жылкы эркиндик үчүн көтөрүлүшүнүн, андагы кыргындын, азап-тозоктордун чындыгын Токомбаев канын сыя кылып сүрөттөдү. Ушул эмгеги үчүн Токомбаев “Адам уккус” сындарды укту. Көкүрөгүнөн далай көк түтүн булады» [7].

Чыгармадагы берилген тарыхый чындык совет мезгилиндеги идеологиялык конъюнктура күчөп турган учурда кысымга кабылышы мүмкүн эле деген ойго түрткү болот. Анткени улуттун тарыхындагы трагедиялуу чындык абдан курч, так-таамай сүрөттөлгөн.

Колдонулган адабияттар:

1. http://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_uprising_1916_literature_history_russia/27656458.html
2. Токомбаев А. Кандуу жылдар: Роман. 2 томдук. – Б., 1991. 1-Т. 1991. – Б.7.
3. http://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_uprising_1916_literature_history_russia/27656458.html
4. Токомбаев А. Кандуу жылдар: Роман. 2 томдук. – Б., 1991., 1-Т. 1991. – Б.13.
5. Токомбаев А. Кандуу жылдар: Роман. 2 томдук. – Б., 1991., 1-Т. 1991. – Б.18.
6. Токомбаев А. Кандуу жылдар: Роман. 2 томдук. – Б., 1991., 1-Т. 1991. – Б.114.
7. <http://erkintoo.journalist.kg/seyt-zhetimishev-zhazuuchutokombaev-k-z-zhetken-chyindygyinan-taygan-emes/>

Рецензент: к.филол.н. Усупбаева Э.